

ELVIYE-İ SELÂSE'NİN OSMANLI DEVLETİ'NE İADESİ VE BAZI UYGULAMALAR

Doç. Dr. Mustafa GÜL*

“Üç liva” anlamına gelen elviye-i selâse tabiri, başlangıçta Rume-
li’de Selanik, Manastır ve Kosova için kullanılmıştır. Daha sonraları,
Yanya, Tırhala ve Manastır şehirleri için de kullanılan bu ifade ile, 1877-
1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra, münhasıran Kars, Ardahan ve
Batum Sancakları izah edilmiştir¹.

1293 (1877-1878) Harbi’nin 24 Nisan 1877’den itibaren başlaması
üzerine, Ruslar’la savaş Tuna’da ve Doğu Anadolu’da olmak üzere iki
cephede cereyan etmiştir. Doğu Anadolu’daki muharebelerde 55.000 kişi-
lik Osmanlı Ordusu, Ahmet Muhtar Paşa idaresinde, Ardahan-Doğu Ba-
yezid arasında mevzilenirken, General Melikof komutasındaki 120.000
kişilik Rus Ordusu da, karşı cepheyi oluşturmuyordu.

Tuna muharebeleri devam ederken, Doğu Anadolu’da Ruslar, Kars,
Doğu Bayezid ve Ardahan’a doğru üç koldan ilerlemeye başladılar. 30
Nisan’da Doğu Bayezid düştü. Kısa bir müddet sonra da Ardahan Rus-
lar’ın eline geçti. 18 Kasım’da da Kars işgal edildi.

Muharebelerin sonunda, 31 Ocak 1878’de Edirne Mütarekesi imza-
landı. Buna göre Erzurum, Ruslar’a bırakıldı².

3 Mart 1878’de imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile de,
harp sona erdirildi. Böylece, Doğu Anadolu’da Ermeniler’in bulunduğu
yerlerde ıslahat yapılması Osmanlı Devleti tarafından kabul edildi. Ayrı-
ca, savaş tazminatı olarak Rusya’ya 1.410.000.000 ruble verilecekti. Bu
tazminatın büyük kısmına karşılık, Rumeli’deki bazı yerler ile Kars, Ar-
dahan, Batum ve Doğu Bayezid Rusya’ya bırakılacaktı. Kalan
300.000.000 ruble ise, para olarak ödenecekti. Rus askerleri Bulgaristan

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1. Mahir Aydın, “Eviye-i Selâse”, T.D.V. Isl. Ans., C.XI, İstanbul, 1995, s.68.

2. Mahir Aydın, “Doksanüç Harbi”, T.D.V. Isl. Ans., C.IX, İstanbul 1994, s.498-
499.

hariç, üç ay içerisinde Rumeli'yi altı ay içerisinde de Doğu Anadolu'yu boşaltacaklardı³.

Ancak, Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti üzerindeki iddialarını lehine arttırması, Avrupa Devletleri arasında muhalefetle karşılandı. Tabiatıyla, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nde nüfuzunun artmış olması, en başta İngiltere'yi rahatsız etti. Diğer devletlerin istekleri de gözönüne alınarak, Berlin'de yeni bir antlaşma yapılmasına karar verildi.

Bu sırada, Rus tehlikesi karşısında Doğu Akdeniz'de durumunu güçlendirmek isteyen İngiltere, Kıbrıs'ı Osmanlı Devleti'nden istedi. Zira, Rusya'nın Balkanlar'a inmesi, Kafkasya'da Elviye-i Selâse'yi topraklarına katarak, sıcak denizlere inmek üzere olması, İngiltere'yi de telaşlandırmakta idi. Bu durumda, adanın verilmemesi halinde, zorla işgal edileceği açıklandı. Bunun üzerine, Berlin Kongresi'nde İngiltere'nin lehine hareket edebileceğini de düşünen Osmanlı Devleti, 4 Haziran 1878 tarihli antlaşma ile, Kıbrıs'ı İngilizler'e devretti. Fakat, 1 Temmuz 1878 tarihli bir ek antlaşma ile de, Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerleri iade etmesi halinde, İngiltere'nin Kıbrıs'dan çekileceği bildiriliyordu. Bu madde, adanın mülkiyetinin Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu ispat için konuldu.

Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya verildiği, 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile de tasdik edildi. Doğu Bayezid ve Eleşkirt Vadisi ise Osmanlı Devleti'ne bırakıldı⁴.

Ayastefanos Antlaşması ile tesbit edilip, Berlin Antlaşması ile de teyid edilen hususlara göre, Ruslar'a bırakılan diğer mahallerde olduğu gibi, Elviye-i Selâse'de de yaşayan halkın, göç etme ve mallarını serbestçe satma hakkına sahip oldukları bildirildi. Ancak, üç yıl içinde göç etmeyenler, Rus tabiiyetini kabul etmiş sayılacaklardı.

Böylece, bu üç livanın Rus idaresine geçmesinden sonra, üç yıllık müddet zarfında, 120.000 kişi Anadolu'nun batı kısmına göç etti, Göçlerin devamını, Osmanlı Devleti'nin ahalinin yerlerinde kalması hususundaki ikazı önledi. Bununla beraber Rusya, Türk nüfus yerine, gayr-i müslimler yerleştirme faaliyeti içinde idi⁵.

Ruslar, bölgede bir takım idari değişiklikler de yaptılar. Ardahan Sancağı'nın Ardanuç Kazası'nı Batum'a, Ardahan ile Oltu Kazası'nı da

3. Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", T.D.V. İsl. Ans., C.IV, İstanbul, 1991, s.225.

4. Ali İhsan Gencer "Berlin Antlaşması", T.D.V. İsl. Ans., C.V., İstanbul, 1992, s.516-517.

5. Mahir Aydın, "Elviye-i Selâse", s.68.

Kars'a bağlayıp, Kars ve Batum "oblost" (askerî vilâyet) teşkilâtını kurdular. 1855 tarihli Rus Arazi Nizamnâmesi'ne göre, bu iki vilâyette bulunan halkın toprak mülkiyeti kaldırıldı. Bütün arazi devlet malı sayıldı. Bu yüzden, buralardan göçen Türkler, tapulu arazilerini satamadıkları gibi, işletme hakkını da devredemediler⁶.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Ruslar, Ermeni komitelerini teşkilâtlandırarak, Kafkasya'daki Türkler'e karşı harekete geçirdiler. Bu şekilde, Rusya'nın Anadolu üzerindeki tarihî emellerini gerçekleştirme yolunda adımlar atılıyordu.

1917'ye geldiğinde ise, Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilâli, Elviye-i Selâse'nin tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Rusya'nın savaştan çekilmesiyle beraber, 3 Mart 1918'de Osmanlı Devleti ile, Rusya arasında Brest-Litovsk Antlaşması imza edildi. Antlaşma ile Elviye-i Selâse'nin Türkiye'ye bırakıldığı bildirildi.

Antlaşma'nın dördüncü maddesine göre, Rusya, Doğu Anadolu illerini sür'atle boşaltacak ve Türkiye'ye iade için elinden geleni yapacaktı.

Ardahan, Kars ve Batum bölgeleri de gecikmeksizin Rusya'ca boşaltılacaktı. Rusya, gerek amme, gerekse devlet hukuku bakımından oradaki yeni duruma karşımayacaktı. Buradaki yeni durumun tesbitini komşu devletler, özellikle de Türkiye ile anlaşacak olan ahaliye bırakacaktır⁷.

Osmanlı Devleti'nin bu antlaşma ile işgal edilen topraklarla, Elviye-i Selâse'yi tekrar alması esasen bir şekilden ibaretti. Zira, Rus Ordusu o sırada çözülmüştü.

Bununla beraber, Ruslar çekildikçe, yerlerini Ermeni ve Gürcü birlikleri almakta idi. Bu hareket, Antlaşma'ya aykırı düştüğü için Brest-Litovsk'daki Türk Heyeti bunu Sovyet Heyeti nezdinde şiddetle protesto etti.

Sovyet Hükûmeti, Brest-Litovsk barışını imzalamakla beraber, Doğu Anadolu vilâyetlerinin ve Elviye-i Selâse'nin boşaltılması yolunda Ermeni ve Gürcü birlikleri üzerinde baskı yapmış değildi. Üstelik, bu şehirlerde, Ermeniler'in daimî olarak yerleşmelerini temin maksadıyla bir takım siyasî ve askerî tedbirlere de müracaat edilmekte idi.

Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımayan Ermeni çeteleri ise, şiddete başvuruyorlardı. Erzincan, Erzurum ve Kars şehirleri ile havalisinde katliama başladılar⁸.

6. Ahmet Ender Gökdemir, Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti, Ankara, 1989, s.10.

7. Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III, Kısım IV, Ankara, 1991, s.136.

8. Ahmet Ender Gökdemir, a.g.e., s.17.

Esasen bu durum, Rusya'nın Brest-Litovsk Antlaşması'na bakış açısının bir yansıması idi. Rusya, Brest-Litovsk barışını bir dikta olarak kabul etmiş ve bu fikrini gizlememiştir. Kafkas ülkelerinin bağımsızlığını kabul etmeye niyeti olmadığı gibi, Bakü Petrollerini elden kaçırmayı da hiç düşünmüyordu. 15 Eylül 1918'de Bakü'nün Halil Paşa tarafından ele geçirilmesi Rusya'nın antlaşmayı hiçe sayması için yeterli bahane oldu. Bu sebeple Rusya, Brest-Litovsk Antlaşması'na uyulmadığı gerekçesiyle şikâyetlerde bulundu. Sonuçta da, Antlaşma'yı 20 Eylül'de feshetti. 13 Kasım'da Almanya açısından da antlaşma feshedildi⁹.

Bu tarihe gelmeden önce, Elviye-i Selâse'nin Antlaşma ile ele geçirilmesi yolunda, Başkumandan Vekili Enver Paşa, 4 Nisan 1918'de, 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya şu emri veriyordu:

*"Üç senedir döktüğü kanların ve uğradığı zorlukların ve felâketlerin mükâfatı olarak, Osmanlı Hükûmeti'nin eskiden kaybettiği ve Brest-Litovsk Muahedesi ile istikbalini sağladığı Batum, Kars ve Ardahan'ı fiilen işgal etmek hükûmetin vazifesidir"*¹⁰

Bu emir üzerine, Türk Ordusu, aynı tarihte Ardahan, 14 Nisan'da Batum, 25 Nisan'da da Kars'a girdi¹¹.

Aslında, bu şchirlere girme de muharebeyle olmuştur. Zira, Batum'daki Gürcüler, seferberlik ilân ederek, 12.000 kişi toplamışlardı. Ayrıca, buradaki Rum ve Ermeniler'den de bir tabur oluşturuldu. Batum'u zapt için 4 Nisan 1918'de ileri harekâta geçen 37. Kafkas Tümeni'ne, 10. ve 3. Kafkas Tümenleri de katıldı.

Batum'a taarruzdan önce, 3. Ordu Komutanı, 37. Kafkas Tümeni Komutanı'na bir tebliğin, Batum Komutanlığı'na gönderilmesini emretti. Bu tebliğde özet olarak şunlar söylenmekte idi:

*"Brest-Litovsk Muahedesi gereği boşaltılması lâzım gelen Batum, işgal edileceğinden, askerlerinizin tabyalardan 13 Nisan 1918, saat 16.00'ya kadar geri çekilmesini teklif ederim. Bu teklif kabul edildiği takdirde askerimiz, Batum'dan askerleriniz kâmilten çekilinceye kadar, tabyalarda kalacaklar ve şehre ilerlemeyeceklerdir. Kafkas Cephesi Osmanlı Komutanı, askerinizin silâhları ile Batum'dan çıkmalarına müsaade etmektedir"*¹².

9. Kamuran Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Ankara, 1991, s.4-5.

10. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı, C.II, Ankara, 1993, s.479.

11. İsmet Görgülü, 10 Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi, Ankara, 1993, s.103.

12. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e., s.488.

Bu teklif reddedildi. Başlayan Türk taaruzu, 14 Nisan sabahına kadar devam etti.

Kars'ın zaptedilmesi de, yine bir mücadele neticesinde olacaktır. 1. Kafkas Kolordusu Kumandanı Kâzım Karabekir'in, Kars'daki Ermeni kuvvetleri komutanına gönderdiği tebliğ de şu şekilde idi:

"Ermeni Kuvvetleri Kumandanı'na

1) Kars, Brest-Litovsk Muahedesi mücibince, Hükümet-i Osmaniye'ye ait olduğundan, kuvve-i müsellahanın tes-i silâh ettiği veya derhal çekildiği takdirde, bilcümle ahalinin ırz, can ve malı taht-ı tefekkülümüzde olacaktır.

2) Kuvve-i müsellaha burada temasta buldukları müddetçe, yeni bir emir vürûduna kadar, harekâta devam mecbûriyetindeyiz. Tatil-i muhâsemat emirinin tevhürü ihtimâli olduğundan, yarın bir müsademe-ye meydan verilmemesi arzu olunduğu takdirde, kuvve-i müsellahanın hemen çekilmesini rica ederim"¹³.

Bu tebliğden de istenilen netice alınamayınca, başlayan çarpışmalardan sonra, 25 Nisan'da Kars'a girilmiştir¹⁴.

Böylece, askerî harekât başarıyla sonuçlandı. Meselenin resmî cihetine göre de, bu üç sancakta "plebisit" yani halk oylaması yapılması gerekmekte idi. Ermeni ve Gürcü çetelerin şiddet hareketlerini önlemek amacıyla, Elviye-i Selâse'de "örfî idare" ilân edildi. Her ne kadar 4 Haziran 1918'de Türkiye, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasında Batum'da barış antlaşması imzalanmış olmakla beraber, bölgedeki asayiş tehdit eden çeteler mevcuttu.

Osmanlı Hükümeti, bu bölgeye mülkî memurlar da tayin etti. Memurlar, plebisitin ne şekilde uygulanacağı hakkında halka nezaret edeceklerdi. Böylece, Kars Mutasarrıf Vekilliği'ne, Mülkiye Müfettişi Hilmi Bey, Ardahan'a Şükrü Bey, Kağızman'a Asaf Talat Bey, Oltu'ya da Necati Bey tayin edildiler. Ayrıca, Kars Hâkimi Mehmet Ali, Müdde-i Umumîsi Sadi Rıza, Sorgu Hâkimi Burhaneddin Beyler'le, Polis Mehmet Efendi de tayin edilenlerdendi. Bu memurların başkanlığına da Dahiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalik Bey getirildi. Bu heyet, Mayıs sonlarına doğru, Elviye-i Selâse'ye gelerek, vazifeye başladı.

13. Kâzım Karabekir, Birinci Cihan Harbini Nasıl Idare Ettik? -Sankamış, Kars ve Ötesi-, C.IV, İstanbul, 1994, s.148.

14. Kâzım Karabekir, a.g.e., s.169.

Her üç sancakda da plebisit hazırlıkları Haziran ve Temmuz'un ilk yarısında tamamlanmış bulunuyordu. 19 yaşını bitiren erkekler oy kullanacaklardı. Listeler, eski Rus kayıtlarına göre tanzim edildi. Üç sancakda da, 14 Temmuz 1918'de başlayıp, birkaç gün devam eden halk oylaması, Ağustos'un ikinci haftasında açıklandı. Neticeye göre, Ardahan'da 241 müslüman, 21 Rum ve 3 Rus köyü vardı. Toplam olarak da, 68.873 müslüman, 15.007 gayr-i müslim nüfus bulunuyordu. 19 yaşın üstündeki erkeklerin sayısı ise, 22.654 idi. Oy sahibi bu kişilerin 22.600'ü ilhaki kabul etmiş, sadece 54 kişi red oyu kullanmıştır.

Oltu'daki 147 köyün de sadece 6'sı Rum köyü idi. Nüfus itibariyle de, 18.206 müslüman, 1.888 gayr-i müslim vardı. Seçmen hakkını hâiz 5.279 kişinin tamamı kabul oyu verdi.

Kars'da ise, İslâm ahali 65.248, gayr-i müslim, 1.675 kişi idi. Oy kullanan 9.446 kişiden 70 kişi oy kullanmamışlardır. Diğer oylar, "evet" şeklinde olmuştur.

Kağızman'da da 28.372 müslüman, 1.197 gayr-i müslim bulunmakta idi. Oy veren 8.198 kişi idi. 140 Rum ise, oy kullanmamıştır.

Artvin'de de 35.992 müslüman, 28.036 gayr-i müslim vardı. Oy sahibi 16.317 kişiden 16.309'u "evet", 54'ü "çekimser", 3'ü de "hayır" oyu verdiler.

Batum şehrinde de, 4.312 kullanılan oydan 2.669 kişi ilhaki kabul ederken, 160 kişi "hayır" oyu vermiştir. 1.483 kişi ise, tercih bildirmemiştir.

Elviye-i Selâse'den elde edilen umumî neticeye göre, 138.582 müslüman ve 23.326 gayr-i müslimin toplamının 161.908 kişi olduğu ortaya çıktı. Oy kullanabilenlerin sayısı da 87.048 kişi olarak tesbit edildi. Bunlardan 85.129 kişi "evet", 441 kişi hayır oyu verirken, 1.693 kişi de çekimser kalmıştır.

Plebisit'ten sonra, Abdülhalik Bey, mazbataları alarak, İstanbul'a dönmüştür. 1918 Ağustos sonlarına doğru da Batum, Acara, Kars, Ardahan, Oltu, Kağızman ve Sarkamış'ı temsilen 20'yi aşkın kişiden meydana gelen bir heyet, ilhaki tamamlamak için İstanbul'a gitmiştir.

Sultan VI. Mehmet de, 15 Ağustos 1918'de Elviye-i Selâse ahalisine bir beyannâme yayınlayarak, genel idarenin ne şekilde düzenleneceğini bildirmiştir.

Bu beyanâmede ele alınan Elviye-i Selâse teşkilâtı, 11 Eylül 1918 tarihli, beş maddelik bir karamâme ile tesbit edilmiştir. Karamâme şu şekildedir:

"Madde 1: Batum, Kars ve Ardahan ile mülhakâtında Batum ve Kars livalarından mürekkep Batum vilâyeti teşkil edilmiştir.

Batum Livası: Orta Batum, Çürüksu, Borçka, Maradit, Aşağıacara, Yukarıacara, Artvin, Ardanoç ve Şavşat kazalarıyla, otuzbeş nâhiyeden ve Kars Livası: Ardahan, Göle, Çıldır, nefsi-i Kars, Şüregel, Akbaba, Zarşat, Sarıkamış, Horasan, Kağızman, Nahcivan, Oltu, Tavskert ve Poshof kazaları ve altmışbeş nâhiyeden mürekkeptir.

Madde 2: Elviye-i mezkûre, idâre-i husûsiyeleri itibariyle, umumiye-i vilâyet kanununa tevfikân, elviye-i gayr-i mülhakadan olup, yalnız idare-i umumiyelerinden dolayı vilâyete merbut olacaklardır.

Madde 3: Mevadd-ı ânifede mezkûr vilâyet ve liva, kaza ve nahiyeler birinci sınıf itibar olunmuştur.

Madde 4: İşbu kararnâme tarihi neşrinden itibaren mer'îdir.

Madde 5: İşbu kararnâmenin icrâsına hey'et-i vükelâ memurdur.

Meclis-i Umumî'nin ictimasında kanuniyeti teklif olunmak üzere, işbu kararnâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ını irâde eyledim"¹⁵.

Brest-Litovsk Antlaşması'na göre yapılan bu oylama sonunda, Elviye-i Selâse, anavatana katılmış oldu. Ancak, Batum'u kaybeden Gürcüler, plebisit sonuçlarına tepki gösterdiler. Ermeni ve Ruslar'da onları takip ederek, oylamanın meşrû olmadığını iddia etmişlerdir¹⁶.

Böylece, Elviye-i Selâse, Osmanlı idaresine geçti ve Hükûmet tarafından teşkilât kurulmaya başlandı. İşte bu tarihlerde Osmanlı Meclis-i Vükelâsı'nda, görüşmeler yapılarak, Kars, Ardahan ve Batum hakkında kararlar alınmakta idi. Bunlardan, 15 Şaban 1336-26 Mayıs 1334 (1918) tarihli ve 230 sıra numaralı "*Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsus Zabıtname Hulasası-i Meali*"nde şunlar yazılmaktaydı:

"Vilâyât-ı müstahlasada istihdam edilecek memûrünün tahsisat-ı fevkaladeleri hakkındaki 1 Nisan 334 tarihli Kanun ahkâmının Gümrük İdaresi tesisi için Batum'a izam kılınan memûr-ini rusûmiyeye teşmili lüzûmuna dair Maliye Nezareti'nin 21 Mayıs 334 tarihli ve 35 numarolu tezkiresi okundu"¹⁷.

15. Ahmet Ender Gökdemir, a.g.e., s.20-24.

16. Nilgün (Akgül) Erdaş, Milli Mücadele Dönemi'nde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921). Ankara, 1994, s.34-35.

17. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (B.O.A., M.V.M.), 212/34.

Alınan karar da şu şekilde idi:

*“Batum, Kars ve Ardahan Livaları’nda istihdam edilecek memûrînin de Kanun-ı mezkûr ahkâmından müstefid olmaları icab ettiğinin cevaben, Nezaret-i müşaru’ n-ileyhaya izbarı ve diğer devair-i merkeziyyeye malumat i’ tası tezekkür kılındı”*¹⁸

Görüldüğü üzere, Kars, Ardahan ve Batum’da görev yapacak memurların ödenekleriyle ilgili olarak, 1 Nisan 1918 tarihli Kanun gereğince, Maliye Nezareti’nin 21 Mayıs 1918’de hazırladığı tezkire Meclis-i Vükelâ’da ele alınarak, icabeden hususların adı geçen Nazırlıklar olan, Dahiliye, Maliye, Adliye, Maarif, Nafia, Evkaf, Posta ve Ticaret Nazırlıkları’na bildirilmesi kararı alınmıştır. Belgenin altında da Talat (Sadrazam) İsmail (Dahiliye Nazırı), Enver (Harbiye Nazırı), Musa Kâzım (Şeyhü’l-İslâm ve Evkaf-ı Hümayun Nazırı), Mustafa Şeref (Ticaret ve Ziraat Nazırı) imzaları bulunmaktadır.

Aynı Meclis’in, 4 Zilkade 1336-11 Ağustos 1334 tarih ve 323 sıra numaralı zabtında da, Elviye-i Selâse’de Ruslar’ın yaptıkları idarî teşkilâta temas edilerek, hazırlanan raporun Dahiliye Nezareti’nden alınan tezkiresinin okunduğu bildirilmektedir. Varılan kararda şunlar belirtilmiştir:

*“Elviye-i Selâse, memûrîn kadrosunun Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Bey’in taht-ı riyasetinde, Adliye, Nafia, Maarif, Maliye, Ticaret ve Ziraat Nezaretleri Müsteşarları’ndan, yahud rüesâ-yı memûrîninden mensub oldukları Nezaretler’ce, intihab edilecek zevattan mürekkeben teşkil olunacak bir hey’et marifeti ile tertib ve ihzârı münasib görüldüğünden, Nezarât-ı müşaru’ n-ileyhaya tebliğ-i keyfiyet edilmesi tezekkür kılındı”*¹⁹.

Burada da, Kars, Ardahan ve Batum’da oluşturulacak idarî kadroların bir heyet tarafından tesbit edilerek, ilgili bakanlıklara bildirilmesi üzerinde durulmuştur.

Meclis-i Vükelâ’nın 14 Zilkade 1336-21 Ağustos 1334 tarih ve 345 sayılı numaralı zabtında da şu satırlar yer almaktadır:

*“Elviye-i Selâse ahali-i asliyesinin bazı mutalebâtını ve oralarda tesisini icab eden idâre-i mülkiyenin bir an evvel mevki-i fiile vaz’ı ile memûrîn-i lâzimenin ta’yin ve i’zâmı lüzûmunu ve bazı ifadâtı mutazammın kaleme alınan raporun leffî ile istifsarını hâvî Dâhiliye Nezareti’nin 8 Zilkade 1336-15 Ağustos 1334 tarih ve 785 rakamlı tezkiresi ve melfûfu okundu”*²⁰

18. B.O.A., M.V.M., 212/34.

19. B.O.A., M.V.M., 212/127.

20. B.O.A., M.V.M., 212/149.

Meclis'in aldığı karar da şu olmuştur:

*"Evvel emirde, Adliye ve Maliye Nezaretleri memurlarından ve Şûrâ-yı Devlet a'zâsından birer zâttan mürekkeben bir komisyon teşkili ile, bi'l-etraf tedkîkât icrâsı zımında, mahalline i'zamı münasib görüldüğünden, keyfiyetin devâir-i âideye tebliği tezekkür kıldı"*²¹.

Görüldüğü üzere, Kars, Ardahan ve Batum ahalsinin, Osmanlı Hükûmeti'nden bazı istekleri olmaktadır. Hem bu isteklerin yerine getirilmesi, hem de devlet yönetiminin kurulması için gerekli olan memurların tayin edilmesi hususlarında, icab eden noktalar ifa edilmektedir. Bu işlere yönelik olarak da, bir komisyonun kurulması ve Elviye-i Selâse'de görev yapması, alınacak ilk tedbirlerdendir.

Meclis-i Vükelâ'nın 19 Zilhicce 1336-25 Eylül 1334 tarihini taşıyan ve 386 sarı numaralı zabtından da Batum'da istihdam edilecek memurların özlük haklarıyla ilgili hususlara temas edilmiştir. Belge şu şekildedir:

*"Batum Vilâyeti me'mûrîn kadrosunun tertib ve ihzârı zımında, Dahiliye Nezareti Müsteşarı Bey'in taht-ı riyâsetinde devâir-i muhtelif memurlarından mürekkeben teşkil olunan komisyon tarafından mu'tâ 21 Ağustos 334 tarihli mazbatada gösterilen kadro ile ma'âşat için teklif olunan zammiyâta iksâ masârifâtına ve sâireye mukâbil üç yüz bin liralık tahsisat i'tası hakkındaki kararnâme mevki-i mer'iyete vaz' olunmuş ise de mezkûr kadro ve müteferriâtının mevki-i tatbîke vaz'ı bir kararnâme-i mahsûs tanzimine mütevakıf bulunmasına binaen sâlifü'z-zikr komisyonunun Maliye Müsteşarı Bey'in taht-ı riyâsetinde bi'l-ictimâ' bu bâbda icab eden lâyihanın sür'at-i mümkinine ile tertib ve irsâli hususunda mezkûr mazbata sûretlerinin leffiyle Maliye Nezaret-i Celilesi ve devâir-i müte'allikaya tebliği tezekkür kıldı"*²².

Anlaşılabacağı gibi, Batum'da oluşturulacak memur kadroları ve havalide görev yapacak komisyonun maaş ve masrafları için 300.000 liralık tahsisata ihtiyaç duyulmuştur. Bu miktarın karşılanması için de, adı geçen komisyonun isteği ile hazırlanan layiha, Maliye Bakanlığı'na bildirilmiştir.

1918 yılının Eylül ayına gelindiğinde, Elviye-i Selâse'de Osmanlı Hükûmeti tarafından yapılan çalışmalar hızlanmıştır. Bu bölgede araştırmalarda bulunmak üzere teşkil edilen ve başkanlığına da, Şûrâ-yı Devlet, Tanzimat Dâiresi Reis-i Sâni Sa'deddin Bey'in tayin edildiği Hey'et'in maaşlarıyla ilgili olarak da, Meclis-i Vükelâ'da görüşmeler yapılmıştır. 29 Eylül 1918'de, 387 sıra numarasıyla alınan karar şöyledir:

21. B.O.A., M.V.M., 212/149.

22. B.O.A., M.V.M., 212/190.

"Maliye Nezareti'nin mütâlaâtını hâvî, varaka-i melfûfede beyan olunduğu vechile hey'et-i mabhûs-ı anha reisi Sa'deddin Bey'e yedi buçuk, a'zâya beşer lira yevmiye ve masarif-i hakikiyeleri nisbetinde harc-ı râh i'tası mukaddemen taht-ı karara alınmış ise de, harc-ı râh kararname-sinin 18. maddesi mücibince, me'mûriyet-i mahsûsa ile bir mahalle i'zâm olunacak me'mûrine her masraf kendilerine âid olmak üzere maktû' harc-ı râh i'tası icab edib hem yevmiye, hem harc-ı râh i'tasına mesâg bulunmasına binâen kararnâme-i mezbûr ile karar-ı müttehiziyetini te'lifen müfettiş sıfatını hâiz olmayan Sa'deddin ve Es'ad Beyler'in yevmiye ve yol masrafları birleştirilerek, mecmûnunun ücret-i maktû'a şeklinde i'tası fakat hey'etin orada ne kadar kalacağı bilinemediğinden, kesb-i istihkâk edecekleri harc-ı râhlar avdetlerinden sonra takdir ve hesap ve âna göre muâmele-i mahsûbesi icra olunmak üzere, şimdilik avans olarak masarif-i gayr-i melhûz tertibinin Sa'deddin Bey'e dört yüz elli ve Es'ad Bey'e üç yüz lira ve a'zâ-yı hey'etden Maliye ve Adliye Müfettişleri İhsan ve Ken'an Beyler'e karar-ı sâbık vechile, beşer lira yevmiyenin tertib-i mezkûrdan verilmesi ve harc-ı râhlarının da mensub oldukları Nezaretler'in tertib-i mahsûslarından tesviyesi münasib görülmüştür. Ona göre ifâ-yı muktezâsının Adliye ve Maliye Nezaretleri'ne tebliği ve riyaset-i müşaru'n-ileyhaya ma'lûmât i'tası tezekkür kılındı"²³.

Elviye-i Selâse'nin Osmanlı idaresine tekrar geçmesi üzerine o havallide vazife yapacak memurların durumlarıyla ilgili birçok hususun gözüne alındığı görülmektedir. Tabiatıyla en başta memurların maaşlarıyla ilgilenilmiştir. Bu konuyu içeren bir diğer belgede de, Batum ve Kars'a tayin edilen memurların sadece maaş değil, giyecek yardımı da almaları öngörülmüştür. 6 Kasım 1918 tarihli ve 433 sıra numaralı Meclis-i Vükelâ Müzakêratına Mahsus Zabıtnâme Hülâsa-i Meali'nde şu satırlara rastlıyoruz:

"Batum ve Kars Sancakları'na tayin kılınan me'mûrinin ma'âşât ve masarifiyle yevmiye ve harc-ı râhlarının ve ma'âş-ı asliyyelerinin üç-dört misli derecesinde tahsisat ve bir def'aya mahsus olarak 'aynen elbise ve kundura ve fes i'tasına muktezî olup, ancak, ahvâl-i hâzıraya nazaran me'mûrin-i mûmâ ileyhümün şimdiden mezkûr livalara i'zâmiyle vazife-i me'mûriyetlerine başlatdırılması lâzım gelib gelmeyeceğinde tereddüd olduğundan bahisle, istihsârî mutazammun Maliye Nezareti'nin 17 Teşrin-i evvel 1334 tarihli ve 84 numarolu tezkiresi okundu"²⁴.

Bunun üzerine, Meclis-i Vükelâ, Mülkiye ve Adliye memurlarından icabedenlerin gönderilmesi ve diğerlerinin gönderilmemesini bildirmiştir.²⁵

23. B.O.A., M.V.M., 212/191.

24. B.O.A., M.V.M., 213/4.

25. B.O.A., M.V.M., 213/4.

28 Temmuz 1918 tarihli zabıtnamede de, iltihak hususundaki oyla-mayla ilgili konular ele alınmıştır. Belge şu şekildedir:

*"Devlet-i Aliyye'ye iltihak hakkındaki ârâ-yı umûmiyeyi cem' etmek üzere, Elviye-i Selâse'ye azîmet etmiş olan, Dahiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhâlik Beyefendi tarafından ârânın sûret-i cem'ine dâir tanzim edilen rapor ile netice-i ârâyı mübeyyin mahallerince tanzim edilen altmış iki kıt'a mazbata ve bir kıt'a cedvelin gönderildiğine ve raporda münderic iki sanduk ile re'y pusulaları nümûnelerinin dâire-i Nezaret'de mah-fuz bulunduğuna dâir Nezaret-i müşaru'n-ileyhanın 28 Temmuz 1334 ta-rihli ve 14.461 numarolu tezkiresi okundu"*²⁶.

Bunun üzerine, Meclis şu kararı almıştır:

*"Dahiliye Nazırı İsmail, Adliye Nazırı Halil ve Ma'ârif Nazırı Nâzım Beyefendiler'den mürekkep bir encümen-i vükelâ teşkil edilerek, iltihak mes'elesinin ta'yin şeklinin taht-ı karara alınması tensib olundu"*²⁷.

Anlaşılacağı gibi, Kars, Ardahan ve Batum'da yapılan plebisit bura-da zikredilmektedir. Teferruatıyla ilgili bilgi bulunmamakla beraber, İçiş-leri, Adelet ve Eğitim Bakanları'nın halkoylamasının ne şekilde yapılma-sı gerektiği hususunda vazifelendirildikleri görülüyor.

Elviye-i Selâse'nin kurtarılmasından sonra, bu bölgelerden asker alımı da söz konusu olmuştur. 9 Ekim 1918 tarihli ve 409 sıra numaralı zabıtnamede, Meclis-i Vükelâ'da bu hususların da görüşüldüğü anlaşılıyor. Belgede şu bilgiler bulunmaktadır:

*"Batum Vilâyeti Ahz-ı Asker Teşkilâtı'nın muntazaman icrası zim-nunda şimdilik bu havaliden 309, 310, 311, 312, 313 tevellüdlü efrâdı Ahz-ı Asker Şu'be zâbitanı, me'mûrîn-i mülkiye-i mahalliye ile müştere-ken tescil ve haklarında mu'âmele-i askeriyye tatbikine bed' edileceğın-den bahisle istifsârı mutazammın Harbiye Nezareti'nin 26 Zilhicce 1336-2 Teşrin-i evvel 1334 tarih ve 588 rakamlı tezkiresi okundu"*²⁸.

Meclis, bunun üzerine Batum ve havalisinden şimdilik asker alınma-sının muvafık görülmediğine karar vermiştir²⁹.

Osmanlı Devleti, 1918 yılı sonlarına yaklaşılırken, Birinci Dünya Savaşı'nın zor şartları altında idi. Orduların cephelerdeki durumları, sü-rekli bir çekilmeyi mecbûri kılıyordu. Neticede, 30 Ekim 1918'de Mond-

26. B.O.A., M.V.M., 212/111.

27. B.O.A., M.V.M., 212/111.

28. B.O.A., M.V.M., 212/213.

29. B.O.A., M.V.M., 212/213.

ros Mütarekesi imzalandı. Mütareke'de, Elviye-i Selâse'yi ilgilendiren maddeler de ele alındı. 11. Madde'de, Kuzey-Batı İran'daki Türk Birlikleri'nin gecikmeksizin savaş öncesi sınırların gerisine çekilmeleri için verilen emrin yerine getirileceği bildiriliyordu.³⁰

Mondros Mütarekesi'nin 15. Maddesi'nde de, Kafkasya demiryollarından Türk denetimi altında bulunan bölümleri de dâhil olmak üzere, tüm demiryollarında İtilâf Devletleri'nin görevlileri bulunacaktı. Bu hüküm, Batum'un İtilâf kuvvetleri tarafından işgalini de kapsamaktaydı. Ayrıca, Türkiye, Bakü'nün İtilâf kuvvetlerince işgaline de müdahale etmeyecekti³¹.

Böylece, 25 Ocak 1919 tarihine kadar, Elviye-i Selâse'nin tahliye edilmesi söz konusu olunca, bu sahanın İngiltere'nin desteğinde, Gürcü ve Ermeniler'e verilmesi teklif edildi.

IX. Ordu Karargâhı da, 13 Ocak 1919'da, Erzurum'a nakledildi. 25 Ocak'da ise, Elviye-i Selâse, Türk Birlikleri tarafından tamamen terk edildi³².

25 Eylül 1919 tarihinde, Amerikan Hey'eti'ne verilen raporu zikreden Kâzım Karabekir, 1 Ocak 1919 tarihinden itibaren, Osmanlı askerlerinin Kars, Sarıkamış, Ardahan ve Kağızman mıntıklarından çekilmesi üzerine çoğunluğu oluşturan müslümanların Kars'da bir millî Şûrâ oluşturdıklarını söylemektedir. Böylece, Şûrâ bu bölgeyi idare etmeye başlamıştır. Raporda şu satırlara yer verilmiştir:

*"Şûrâ, şayan-ı takdir bir sûrette mezkûr mıntıkayı idare ile emniyet-i asayişî muhafaza ettiler. Şûrâ'nın idaresi zamanında, bu mıntıkada fena hiç bir hâdise zuhûr etmedi. Sükûnet ve asayiş her sûretle mükemmeldi. Osmanlı askeri çekildiği sırada, İngiliz askeri de Kars'a gelmişti. İngiliz mümessili Şûrâ'yı kabul ve tasdik ile bunların idaresinden izhar-ı memnuniyet etti. Sükûn ve asayişî muhafazada gösterdikleri leyakati takdir ettiler. Fakat, az zaman sonra, İngilizler, getirdikleri kutaatla ansızın Nisan 1335'de Şûrâ'yı basarak, azalarını dağıttılar. Ve bir kısmını hapis ve nefy ettiler. İdareyi kendi ellerine aldılar"*³³.

Böylece, 17-18 Ocak 1919 tarihli Kongre ile de, Batum'dan Nahcivan'a kadar uzanan yerlerdeki müslüman halk, topraklarını Gürcüler'e ve Ermeniler'e karşı koruyan Şûrâ'nın adını Cenûb-ı Garbî Kafkas

30. İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları C.I, (1920-1945), Ankara, 1989, s.13.

31. İsmail Soysal, a.g.e., s.13.

32. Nilgün (Akgül) Erdaş, a.g.e., s.56.

33. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1988, s.284.

Hükûmeti şeklinde değiştirdi. İngilizler de, 12 Nisan 1919'da bu hükûmeti dağıttılar ve üyelerini Malta'ya sürdüler. Bir gün sonra da, bu bölgeleri Ermeniler'e verdiler. Bu sırada Ardahan Gürcü Ordusu'nun işgaline uğradı³⁴.

İlerleyen tarihlerde Millî Mücadele döneminde bölgenin kurtarılmasına yönelik harekât düzenlenmiştir. 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, T.B.M.M.ye Elviye-i Selâse'de harekât yapmak üzere izin ister. 6 Haziran 1920'de Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir Paşa'ya Ankara'dan gelen şifrede şunlar yazmaktadır:

*"15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri' ne,
Hariciye ve İktisad Vekil-i âlileri de mütala'a edeceklerdir.*

Vazife-i tedafüiyemizi ıslah maksadıyla Soğanlı geçitlerini işgal etmek için kıtaat-ı askeriye ile ilerlemek hakkındaki 4 Haziran 1336 tarihli 15 Kolordu Kumandanlığı'nın teklifi Vekiller Heyeti'nce tedkik edilerek muvafık görülmüştür. Elviye-i Selâse'nin işgali hakkının istimali Büyük Millet Meclisi tarafından Heyet-i İcariyye'ye tevdi edilmiş olduğundan Vekiller Heyeti bu selahiyete istinaden teklif-i vakiin tatbikine karar vermiştir. Kararın cihet-i siyâsiyetinin sûret-i idare ve ilânı için lâzım gelen nota ve talimat gibi mukarrerat zât-ı âlilerine ayrıca buradan bildirilecektir. O zamana kadar siyâsî hiçbir teşebbüste bulunulmayarak yalnız harekât-ı askeriyyenin ihzârı ve bu harekâtın ne zaman başlayabileceğinin iş'arı mercûdur"³⁵.

Rusya'daki bazı gelişmeler üzerine, T.B.M.M. Bakanlar Kurulu bir müddet harekâtı durdu ise de, 20 Eylül 1920'de tekrar harekât izni verildi³⁶.

Bu şekilde harekât başladı. 17 Ekim 1920'de Gürcüler Ardahan'a kuvvet sevketmeye başladılar. 24 Ekim 1920 tarihinde de, Şark Ordusu Kumandanı sıfatı ile Kâzım Karabekir Paşa, Sarıkamış'daki karargâhından Kars'a hücum emri verdi. 30 Ekim'de de Kâzım Karabekir Paşa, iki yıl önce olduğu gibi Kars'a yeniden girdi³⁷.

3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması ile de, Ermeniler, sevr Konferansı'nda kendilerine verilen yedi Türk vilâyeti (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Trabzon, Elâzığ ve Sivas)'nden feragat ettiklerini resmen kabul ettiler.

34. Mahir Aydın, "Elviya-i Selâse", s.68.

35. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.744-745.

36. Cemalettin Taşkıran, Kâzım Karabekir Paşa, Askerî Hayatı ve Komutanlığı, Ankara, 1993, s.58.

37. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.856.

Sovyetler, Türk kuvvetlerinin, Ermeniler'e karşı kazandığı başarılarından büyük bir telaşa düştüler. Türk Ordusu'nun Brest-Litovsk ile Türkiye'ye bırakılan Batum'a gireceği ve hatta Azerbaycan'a yardım edeceği endişesiyle Sovyetler, Kafkaslar'ı işgal ettiler³⁸.

23 Şubat 1921'de Ardahan, Çıldır ve Posof kazaları da Gürcü işgalinden kurtarıldı. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile Sovyet Rusya ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Muahedesi ile de Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Cumhuriyetleri bugünkü sınırları tanıdılar. Bu antlaşmalarla, Kars ve Ardahan Sancakları ile Aras'ın doğusundaki Sürmeli ve Batum'un güneyindeki Artvin Türkiye'ye bırakıldı. Böylece, Batum yerine Elviye-i Selâse'ye Artvin dahil edildi. Buna karşılık, Batum, Acara ve Çürüksu toprakları Gürcistan tarafında kaldı³⁹.

---

38. Mehmet Saray, Atatürk'ün Sovyet Politikası, İstanbul 1990, s.40, 43.

39. Mahir Aydın, "Elviye-i Selâse", s.68.